samme pris. Inden for de produktionsgrene, hvor afkastningen ikke kan opfylde dette krav, bør produktionen betragtet ud fra en økonomisk synsvinkel indskrænkes, indtil der er opnået paritet for den tiloversblevne produktions vedkommende.

Hensynet til denne økonomiske målsætning har medført, at landbrugsbefolkningen er reduceret i takt med den almindelige økonomiske vækst i samfundet. Reduktionen af landbrugsbefolkningen har simpelt hen været en forudsætning for den stigende velstand i samfundet. Det er landene med den store landbrugsbefolkning, der hører til de fattige lande.

Men gennemgående har reduktionen af landbrugsbefolkningen ikke kunnet følge trit med de økonomiske krav hertil, under forudsætning af en optimal økonomisk arbejdsdeling i samfundet. Dette forhold skyldes vel nok i første omgang de enkelte staters intervention overfor indkomstfordelingen i samfundet. Af en række forskellige årsager, der strækker sig lige fra de sociale og politiske til de strategiske m. h. t. at sikre befolkningen levnedsmidler i tilfælde af afspærring, har de enkelte lande beskyttet eget landbrug i en grad, som har trodset alle relevante hensyn til sund økonomisk husførelse.

At de politiske magtforhold har kunnet overvælde de parlamentariske myndigheder er vel forståeligt, hvorimod det er mindre forståeligt, at de sociale påskud har kunnet spille nogen rolle al den stund, at man ikke har ringere erfaring m. h. t. den sociale standard i de lande, hvor landbrugsbefolkningen kun udgør en lille procentdel af den samlede befolkning. Storbritanniens sociale forhold vil vistnok af de fleste blive betegnet som lige så gode og sunde som f. eks. Frankrigs og Italiens.

Nu må det vel medgives i en kritik af den protektioniske landbrugspolitik, at en væsentlig forudsætning for at føre en mere liberal politik på dette område, har måttet savnes af den grund, at man først nu i de seneste år fra de politiske magthaveres side har evnet og formået at føre en økonomisk politik, der tilgodeså udnyttelsen af de økonomiske resourcer, her tænkes ikke mindst på udnyttelsen af arbejdskraftresourcerne. Desværre har de parlamentariske forsamlinger i Vestens lande været meget længe om at evne gennemførelsen af en liberal fuldbeskæftigelsespolitik.

Dette at man indtil for nylig har været vidne til en praktisk talt permanent arbejdsløshed af større eller mindre omfang, har naturligvis ikke kunnet undgå at præge befolkningens erhvervsmæssige placering i samfundet. Det sociale problem m. h. t. beskæftigelsen i byerne har ikke kunnet undgå at påvirke landbrugsbefolkningens størrelse. Arbejdsløsheden i byerhvervene har været med til at forøge landbrugets sociale problemer. Det er forståeligt at en mindre, men sikker eksistens ved landbrugserhvervet mange gange føltes mere attråværdig end byernes usikkerhed m. h. t. indtægtsmuligheder, hvortil kom at boligforholdene i byerne som

oftest lå under landsbyens standard. To verdenskriges nød og trængsler og den stadig standende verdenspolitiske usikkerhed har givetvis øvet sin indflydelse på befolkningens erhvervsstruktur. Den økonomiske tilpasning er blevet hæmmet og hvor meget kan det lade sig gøre at få et indtryk af i tabel 2.

Tabel 2. Indkomstforskelle mellem landbrug og det samlede samfund 1956.

Land	Befolkning i mill.		Indkomst pr. indbygger i landbrug i pct. af nationalindkomst pr. indbygger
	i alt	i landbrug	
Vesttyskland	53,0	7,1	59
Holland	10,9	1,4	82
Belgien	8,9	1,1	59
Frankrig	43,6	10,2	51
Italien	48,3	20,0	51
Storbritannien	51,2	2,6–2,8	74–81
Norge	3,4	0,6	33
Sverige	7,3	1,2	30
Danmark	4,4	1,0	85
Schweiz	5,0	0,8	33
Østrig	7,0	1,5	44

Kilde: Monthly Bulletin of Statistics. U. N. – Output, Expenses and Income of Agriculture. Third Report: 1952–55. Geneve 1958. – FAO Produktion Yearbook, Vol. 12.

Ganske vist refererer tallene i tabel 2 til 1956, men så meget bedre illustrerer de forholdene, idet situationen ikke er blevet gunstigere siden, tværtimod. Bedst blandt de medtagne lande ligger Danmark, Storbrittannien og Holland, hvoraf Danmark endda på dette tidspunkt ingen støtte ydede til sit landbrug. Man kan heraf aflede, at effektiviteten i det danske landbrug er høj i forhold til de øvrige europæiske lande. Såfremt den samlede effektivitet i det øvrige erhvervsliv i de enkelte lande var nogenlunde ens, var tallene et direkte udtryk for effektivitetsniveauet. Vi ved, at dette ikke er tilfældet, det forholdt sig vel endda sådan, at vort øvrige erhvervsliv befandt sig på et lavere effektivitetsniveau end hvad der gjaldt for de fleste af de pågældende andre landes vedkommende. Af den grund forekommer vore landbrugstal at være særlig pæne i selskabet, men hvad selve den økonomiske tilpasning af erhvervsstrukturen angår, viser tallene, at denne kun er middelmådig i de fleste lande. Årsagen til landbrugets dårlige placering skyldes nok for en del for ringe dygtighed, men det skyldes først og fremmest, at gennemsnitsbrugsstørrelsen er for lille i det meste af Vesteuropa. Det sociale problem slører det økonomiske problem, men dette bliver naturligvis ikke derfor mindre.

De landbrugspolitiske foranstaltninger eller mangel herpå har haft til følge, at den økonomiske arbejds- og produktionsdeling mellem de enkelte lande, herved er blevet endog meget ringe tilgodeset og ikke mindst i de

senere år. Når der herefter skal gås noget nærmere ind på de specielle danske forhold, bør dette haves i erindring, thi lempes de nationale restriktioner for landbrugsproduktionens vedkommende i tiden der kommer, hvad markedsdannelsen i Europa kan tyde på, vil dansk landbrug blive stærkere placeret i indkomstmæssig henseende end ellers. I det følgende skal forholdene dog behandles under hensyn til de hidtil eksisterende restriktioner for omsætning af landbrugsprodukter.

Hvis det økonomiske kriterium for den optimale erhvervsfordeling i samfundet skal tilgodeses, skal betalingen for produktionsfaktorer af samme kvalitet overalt være den samme. Ser vi på betalingen af arbejdskraft i industrien og landbruget gennem de senere år, giver tabel 3 et indtryk heraf. Den årlige arbejdsfortjeneste for en fuld beskæftiget industriarbejder er her sammenlignet med den årlige arbejdsfortjeneste for en landmandsfamilie. Mens der for industriarbejderens vedkommende kun er tale om betalingen for én mandlig arbejders vedkommende, er arbejdsfortjenesten i landbruget opgjort på den måde, at vederlaget foruden landmandens

Tabel 3. Årlig arbejdsfortjeneste for mandlige arbejdere i industri og håndværk samt for landbrugere (familien).

	Ufaglærte arbejdere kr.	Faglærte arbejdere kr.	Selvstændige landbrugere u. 10 ha kr.	10–20 ha kr.	20–30 ha kr.
1948/49	6.810	8.109	5.225	6.287	9.344
1949/50	7.146	8.534	6.278	8.610	11.093
1950/51	7.750	9.184	6.392	9.045	12.470
1951/52	8.534	10.035	6.808	10.064	13.583
1952/53	9.072	10.640	7.670	10.281	13.067
1953/54	9.386	11.088	7.484	10.257	12.176
1954/55	9.744	11.626	6.815	8.979	10.356
1955/56	10.304	12.342	7.047	9.942	12.583
1956/57	10.976	13.126	7.175	9.219	12.006
1957/58	11.469	13.776	6.902	9.099	11.773
1958/59	12.118	14.627	7.958	10.718	13.353
1959/60	13.014	15.792	7.078	9.500	12.283

Kilde: Det landøkonomiske Driftsbureaus beretninger og Det statistiske Departements lønstatistik.

egen indsats dækker hvad også andre i familien, hustru og evt. større børn, har opnået for en eventuel indsats. Om landbrugerens arbejdsfortjeneste skal det videre bemærkes, at denne er opgjort under hensyn til, at den investerede kapital forrentes med 5 % p. a. og ved den investerede kapital forstås gennemsnittet af de sidste 20 års handelsværdi. Der skal i øvrigt ikke gås nærmere ind på enkeltheder vedrørende berettigelsen af sammenligningen af disse indkomster, om købekraft og det pågældende

beløb o.s.v. For det formål, der skal diskuteres i denne forbindelse, er tallene tilstrækkeligt definerede, idet det først og fremmest er en belysning af udviklingen, der har interesse. I tabel 4 gives der et mere overskueligt overblik heraf, idet familiens arbejdsfortjeneste i landbruget er udtrykt i procent af fortjenesten for faglærte mandlige arbejdere i industri og håndværk.

Tabel 4. Familiens arbejdsfortjeneste i landbruget i procent af fortjenesten for faglærte arbejdere i industri og håndværk.

	u. 10 ha	10–20 ha	20–30 ha
1948/49.....	64	84	115
1949/50.....	74	101	130
1950/51.....	70	98	136
1951/52.....	68	100	135
1952/53.....	72	97	123
1953/54.....	67	93	110
1954/55.....	59	77	89
1955/56.....	57	81	102
1956/57.....	55	70	91
1957/58.....	50	66	85
1958/59.....	54	73	91
1959/60.....	45	60	78

I den første halvdel af perioden 1948/49 – 1959/60 var afsætningsvilkårene tilfredsstillende for landbruget. Overproduktionen satte først for alvor ind i midten af 50'erne. Men som det fremgår af tallene i tabellen, kunne arbejdsfortjenesten i det mindre landbrug, brugene under 10 ha, ikke engang i de gode år måle sig med den fortjeneste en faglært arbejder kunne opnå, når han var beskæftiget året rundt. Der skal dog på ny mindes om, at der i denne periode var mange arbejdere, der ikke var beskæftiget hele året rundt, et enkelt af årene nåede den gennemsnitlige arbejdsløshedsprocent op på de 10 %. For brugsstørrelsen, 10–20 ha, var der i periodens første halvdel paritet med industriarbejderen, hvorimod arbejdsfortjenesten ved periodens slutning var faldet til 2/3 af industriarbejderens, og det ses endvidere af tabellen, at det selv for størrelsesgruppen 20–30 ha kneb med at klare sig i slutningen af perioden. Sagt med andre ord er ca. 85 % af Danmarks landbrug under de rådende forhold ikke konkurrencedygtig i indkomstmæssig henseende med de fuldbeskæftigede faglærte mandlige industriarbejdere.

Dette skulle indikere, at det ville være økonomisk tilrådeligt at overflytte en stor del af beskæftigelsen ved landbruget til industrien, hvor meget kan disse tal intet udsige om, det vil afhænge af hvordan indkomst-

forholdene vil arte sig i industri og landbrug, efterhånden som en sådan flytning skrider frem. Naturligvis skal der ikke flyttes 85 % af landbrugerne til industrien, førend der er opnået indkomstmæssig balance, den vil være nået et stykke forinden.

Af tallene i tabel 3 og 4 fremgår det således ikke, hvor meget det vil være økonomisk fordelagtigt at reducere beskæftigelsen i landbruget med, det fremgår nok af tabellerne, at der skal begyndes med de små brug, men hvilken struktur, der i øvrigt er den fordelagtigste, kan der intet udledes om ifølge disse tal, tilsyneladende bedrer det økonomiske resultat sig med stigende brugsstørrelse. I tabel 5 er forrentningsprocenterne for de sidste 10 år anført for de forskellige brugsstørrelser.

Tabel 5. Forrentningsprocent af investeret kapital.

	10 ha	10–20 ha	20–30 ha	30–50 ha	50–100 ha	o. 100 ha
1960/61	3,2	3,8	4,5	3,3	3,7	3,5
1959/60	1,0	3,0	4,2	4,1	5,0	5,7
1958/59	3,1	4,7	5,4	5,2	5,1	4,3
1957/58	1,6	3,4	4,6	4,8	4,9	4,6
1956/57	2,5	3,5	4,8	4,7	5,8	6,7
1955/56	2,5	5,1	5,9	6,1	6,6	7,4
1954/55	2,5	4,3	4,3	4,7	5,1	5,7
1953/54	5.0	7,1	6,8	7,5	8,1	7,1
1952/53	7,1	8,9	8,9	9,5	10,9	10,8
1951/52	5,9	9,3	10,3	10,8	11,2	11,6
5 år: 1956/57–1960/61	2,3	3,7	4,7	4,4	4,9	4,9
5 år: 1951/52–1955/56	4,5	6,8	7,1	7,6	8,2	8,4

Kilde: Det landøkonomiske Driftsbureau.

I gennemsnit af femåret 1951/52–1955/56 har forrentningsprocenten for brug under 10 ha andraget 4,5, 10–20 ha 6,8, 20–30 ha 7,1, 30–50 ha 7,6, 50–100 ha 8,2 og o. 100 ha 8,4.

Af disse tal fremgår det, at forrentningen har været aftagende med aftagende brugsstørrelse, idet der er en forskel mellem brugene på 10 ha og brugene over 100 ha på knap 4 pct. Med andre ord har forrentningen været betydeligt bedre på de store brug end i husmandsbrugene. Afstanden mellem bondebrugene og de store brug er derimod ikke særlig iøjnefaldende.

For de fem års vedkommende 1956/57 – 1960/61, den sidste 5 års periode, har de gennemsnitlige forrentningsprocenter i samme rækkefølge som før andraget 2,3, 3,7, 4,7, 4,4, 4,9 og 4,9.

Resultatet i de sidste fem år har stort set været det samme som i de førstnævnte fem år, dog er forskellen mellem husmandsbrugene og de

store brug øget, medens forrentningen i det middelstore og store bondebrug ligger på linie med de store gårdes forrentning. Men det er vel bemærkelsesværdigt, at det mindre bondebrug på mellem 10 og 20 ha synes at være sakket noget agterud i forhold til placeringen i begyndelsen af 50'erne.

Til trods for den stærkt øgede mekanisering af landbruget i de sidste 10 år har den store brugsstørrelse altså ikke vist sig at være bondebruget overlegen for de middelstore og større bedrifters vedkommende. Derimod peger tallene i retning af mindre konkurrencedygtighed for det mindre bondebrugs vedkommende. Resultatet er dog bedre her end for husmandsbrugenes vedkommende.

Over for disse tal kan man imidlertid indvende, at det er gennemsnitstal for forskellige driftstyper inden for de enkelte brugsstørrelser, og at disse som følge heraf intet siger om, hvorvidt en stærkere specialisering af produktionen ville være økonomisk fordelagtig.

Til belysning heraf har Det landøkonomiske Driftsbureau foretaget nogle grupperinger efter driftstype inden for de enkelte brugsstørrelser.

Betragter vi forholdene inden for det middelstore bondebrug, størrelsesgrupperne 20–50 ha, der efter det gennemsnitlige driftsresultat inden for de enkelte brugsstørrelser at dømme skulle være konkurrencedygtigt med det større brug i økonomisk forstand, møder der os et ret broget billede:

Tabel 6. Gårde med 20–50 ha grupperet efter driftsform.

Forrentningsprocent (bogført værdi).

	Gårde med dyrkning af salgsafgrøder				Gårde uden dyrkning af salgsafgrøder					
	Gårde med sukkerroedyrkning	Gårde med frøavl	Gårde med flere salgsafgrøder	Alle brug	Stort antal malkekøer	Middelstort antal malkekøer	Lille antal malkekøer	Alle brug	Gårde med stort svineh.	Gårde med kvægløst landbrug
1959–60	2,0	5,5	4,5	3,8	2,3	3,4	1,4	2,4	4,9	*5,5*
1958–59	3,7	3,0	3,9	3,7	4,9	3,1	1,4	3,2	*5,2*	3,1
1953/54–57/58	5,9	5,0	5,9	5,8	4,6	3,7	2,8	3,7	7,0	6,3

Der er absolut ikke tale om noget entydigt billede; tilsyneladende har gårdene uden dyrkning af specielle salgsafgrøder, men med en ret alsidig husdyrproduktion, hvor der har været lagt betydelig vægt på svineproduktion, klaret sig bedst. Derefter følger gårdene med dyrkning af en del af arealet med salgsafgrøder – 12–16 %. Lavest ligger gårdene *uden* dyrkning af salgsafgrøder og *uden* et betydeligt svinehold. Det skal dog bemærkes, at resultatet i disse brug har været ganske godt, hvor antal malkekøer har været forholdsvist stort.

Billedet, der møder os her, er broget, men det siger alligevel noget. Det afslører først og fremmest, at alsidighed med hensyn til driftsform er så absolut dominerende. Der forekommer i undersøgelserne her ikke brug med en fabriksagtig specialisering, dvs. at sådanne brug er meget sjældent forekommende, hvad også erfaringen beretter om.

Det er fortsat det alsidige husdyrbrug, der udgør produktionsgrundlaget i landbruget. Man kan vel træffe brug, hvor kvæget er sat ud, og plantcproduktionen som følge heraf er koncentreret om korn og andre salgsafgrøder, men i reglen forædles en del af kornet til animalske produkter, enten det nu er flæsk eller fjerkræprodukter eller begge dele. Det er meget sjældent at træffe det rene planteavlsbrug, hvor hele planteproduktionen sælges direkte.

Forklaringen på, at det rene planteavlsbrug kun undtagelsesvis forekommer, er vel ligetil. Under vore himmelstrøg giver dyrkningen af jorden kun beskæftigelse, skal vi sige 2/3 af året, d.v.s. at det rene planteavlsbrug i beskæftigelsesmæssig henseende ikke er videre ideelt og dette så meget mere, som udelukkende dyrkning af salgsafgrøder ikke stiller jævnt fordelte krav til arbejdskraften inden for dyrkningssæsonen. Der forekommer som regel en spidsbelastning ved såtid og i høsttiden. Med undtagelse af sukkerroedyrkning er den mellemliggende periode mellem såtid og høst ikke særlig arbejdskrævende, hvilket i praksis vil sige, at planteavlsbruget i reglen udnytter den stedlige faste arbejdskapaciet meget dårligt og i spidsbelastningsperioderne ofte stiller krav til større arbejdskraftforbrug end den stedlige arbejdskapacitet kan honorere, og det vil sige at familiens egen arbejdskraft skal suppleres.

Hertil kommer endvidere vanskelighederne med hensyn til udbytteniveau. Med vort klima og med vor jordkvalitet er et sædskifte vanskeligt at klare uden grovfoderdyrkning, såfremt hektarudbyttet skal holdes på et tilfredsstillende givtigt niveau. Gælder det endvidere udnyttelsen af arbejdskraften, er grovfoderafgrøderne også effektivitetsfremmende, eftersom disse først og fremmest lægger beslag på arbejdskraften i sommertiden, når kornet og andre salgsafgrøder kun kræver ringe indsats, og for roernes vedkommende falder høsten så sent, at det giver bedre muligheder for at udnytte arbejdskraften i efterårstiden end ellers.

Grovfoderet har en meget heldig arbejdsfordelende indflydelse på jorddyrkningsarbejdet, og det har en gunstig indflydelse på det samlede høstudbytte, ikke blot som nævnt med hensyn til at holde det almindelige udbytteniveau oppe, men også med hensyn til at opnå en større samlet høstmængde, idet det gennemsnitlige udbytte målt i foderenheder er højere for grovfoderets vedkommende end for kornets vedkommende. Det betyder, at landets nettoproduktion kan holdes på et højere niveau, end der ellers var mulighed for.

Den stærke tekniske og økonomiske udvikling, vi har været inde i, har ikke kunnet rokke stort ved disse planteproduktionens og jorddyrkningens forudsætninger, og det skyldes vel ganske enkelt, at vi endnu ikke med vor teknik har kunnet påvirke klimaet og de biologiske omstændigheder, som vi arbejder under. Midt i al den tekniske hurlumhej kan det måske af og til være på sin plads at minde om, at det trods alt er de samme planter, vi dyrker og ernærer os ved, som man gjorde det, før den tekniske og industrielle omskabelsesproces tog sin begyndelse. Vore sorter og arter er blevet forædlet, men det biologiske grundlag er fortsat det samme.

Det, der er nyt, og det der har skullet agtes på under tilpasningen til arbejdsdelingens og industrialismens vilkår, ligger først og fremmest på det tekniske og økonomiske felt. Men når det hævdes, at den driftsform vi har taget i arv fra gammel tid, er uhjælpeligt forældet, glemmes det ofte, at landbrugets forudsætninger er andre end de tekniske og økonomiske. Naturlovene står stadig ved magt, og dette er måske fremfor alt forklaringen på, at den gamle driftsform har kunnet bære frem til denne dag på trods af den tekniske og økonomiske udvikling, vi har været vidne til.

At planteproduktionen her i landet ikke egner sig særlig for specialiceringen vil sige, at der til denne skal kobles et husdyrbrug af den ene eller anden art, idet der vistnok indtil videre kan ses bort fra muligheden af, at overskydende arbejdskraft i landbruget i visse dele af året kan udnyttes i andre erhverv i hvert fald inden for en større målestok. Vi har ikke som de øvrige nordiske lande skovene som en slags reserveforbruger af arbejdskraft uden for dyrkningssæsonen i landbruget.

Husdyrproduktionen har i produktionsmæssig henseende det fortrin fremfor planteproduktionen, at den med hensyn til arbejdskrav er ret ideel, idet arbejdsbehovet er jævnt fordelt året rundt. For kvægets vedkommende stiller sommerpasningen dog i reglen mindre krav til arbejdskapacitet end vinterpasningen gør, men dette er i almindelighed ingen ulempe, idet markafgrøderne kan opsuge de ledige timer.

Flæske- og fjerkræproduktionen stiller derimod de samme krav til arbejdsindsats året rundt, og når rådet om specialiseringen som vejen frem diskuteres, er det også hyppigst flæske- og fjerkræproduktionen, der bruges som eksempler. I *teknisk forstand* er der heller ingen tvivl om, at disse produktionsgrene egner sig for »fabriksdrift«, og dette så meget mere som fodringsgrundlaget ikke på samme måde er stedbundet som for kvægets vedkommende, idet der i praksis kun kan bruges meget minimale grovfodermængder til svin og fjerkræ. Hvorvidt det overhovedet kan betale sig at bruge grovfoder til svin, er et spørgsmål, om grovfoderenhederne i truget kan leveres billigere end kraftfoderenhederne. I sandjordsegnene med en stor kartoffeldyrkning vil dette ikke så sjældent være tilfældet, men efterhånden som arbejdskraftens pris er steget og blevet forholdsvis høj, bliver grovfoderenhederne forholdsvis kostbare.

Men der kan ikke råde tvivl om, at flæske- og fjerkræproduktionen i teknisk henseende egner sig for specialisering og for stordrift. Derimod stiller det sig knap så gunstigt med de økonomiske forudsætninger. Betragtes som eksempel flæskeproduktionen, forholder det sig sådan, at efterspørgslen efter flæsk på kort sigt er ret uelastisk, forbruget varierer kun langsomt. Hvad produktionen af flæsk angår er der biologiske og tekniske muligheder for at tilfredsstille efterspørgselen, og mere end det. Kornproduktionen, der er råvare i flæskeproduktionen overstiger normalt, hvad der er efterspørgsel efter til en rentabel pris, og da videre flæskeproduktionen egner sig fortrinlig som led i det alsidige landbrug, er dette ensbetydende med at eventuelle flæskefabrikker på forhånd er udsat for konkurrence af millioner af småproducenter verden over. Småproducenternes effektivitet kan hvad fodringen angår næppe komme på højde med fabrikkernes effektivitet, men til gengæld har de som regel råvaren billigere, idet det hjemmeavlede korn ikke belastes med transport og handelsomkostninger. Stordriftens fordele m. h. t. arbejdsbesparelse kan ej heller komme til at spille en særlig fremtrædende rolle, eftersom arbejdsforbruget pr. kg flæsk i forvejen er beskeden; den altdominerende omkostning ved flæskeproduktionen er nemlig foderomkostningen.

Industriarbejderindkomsterne skal nå et betydeligt højere niveau endnu, førend fabriksløsningen i landbruget vil blive den fordelagtigste løsning. Gevinstmarginen er indtil videre bestemt af de mange forholdsvis små producenters tilstedeværelse som udbydere og d.v.s. at den i gennemsnit vil være beskeden, så snart som rentabiliteten bedres væsentlig, vil udbudet hurtigt øges og stillet over for en ret konstant efterspørgsel vil fortjenesten pr. enhed formindskes i takt med produktionsudvidelsen. Der er næppe tvivl om, at disse produktionsvilkår er forklaringen på, at ikke flere flæskefabrikker har set dagens lys end tilfældet har været.

Om fjerkræet gælder vel i nogen grad det samme som for svinene, men kravene til pasning stiller større krav for denne produktionsgrens vedkommende, og som følge heraf er der større basis for, at en specialisering på dette område vil være fordelagtig, og ikke mindst fordi denne produktionsgren aldrig har spillet nogen fremtrædende økonomisk rolle som led i det middelstore og store landbrug. For det middelstore brugs vedkommende er mange små og middelstore hønsehold forsvundet i de senere år. Dette skyldes måske ikke mindst, at hønseholdet meget ofte slet ikke var en del af landbruget, men henhørte under husmoderens domæne. Landhusmoderen af i dag har ikke tid til ekstrasysler, og derfor er mange af de mindre hønsehold forsvundet sammen med pigehjælpen.

For kvægholdets vedkommende er det sagt adskillige gange gennem årene, at dette var rygraden i vort landbrug. Som det fremgik af, hvad der blev anført om planteproduktionsforholdene foran, må denne udtryks-

måde forekomme meget træffende. Grovfoderdyrkningen udmærker sig ved at udnytte den tilstedeværende arbejdskapacitet i perioder, hvor der ellers ville forekomme beskæftigelsesvanskeligheder, og grovfoderdyrkningen er også som nævnt forudsætningen for den store planteproduktion under vore himmelstrøg og med vore jordbundsforhold.

Da videre kun kvæget kan udnytte grovfoderet, i hvert fald når der er tale om væsentlige mængder, vil det i sig selv medføre, at kvægproduktionen må blive en fast bestanddel i vor produktionsstruktur. Der er imidlertid en meget stor ulempe ved kvægholdet, særlig malkekøerne, nemlig det ret store krav til manuel arbejdsindsats, og efterhånden som prisen på arbejdskraft har nået industriens niveau, er dette med pasning af kvægholdet blevet et alvorligt økonomisk problem i mange bedrifter.

Det er derfor ikke så mærkeligt, at der spejdes efter løsninger på dette problem.

Fællesstalden har været meget diskuteret i de senere år som et middel til at klare arbejdskraftproblemet, og det er der heller ikke tvivl om, at den kan. Spørgsmålet er blot, om den også kan svare sig økonomisk. Det er naturligvis ikke nok at blive køerne kvit, det må kunne betale sig.

Hvad selve udbyttet af køerne angår, kan det nok lade sig gøre at holde niveauet ved overgang til fællesstald, og også i visse tilfælde at højne det. Men efter alt at dømme og de hidtidige beskedne erfaringer, der står til rådighed med fællesstaldens økonomi, skal man ikke stille for store forventninger til en forøgelse på indtægtssiden. Det er omkostningssiden, der påkalder opmærksomheden, og her er det sikkert, at det er forbundet med ret betydelige omkostninger at etablere og drive en fællesstald. Den kvalificerede arbejdskraft skal betales godt, men det er til gengæld meget sandsynligt, at en bedre udnyttelse af arbejdskraften ved pasning af en større besætning kan opveje den højere løn, sådan at nettoresultatet pr. ko i fællesstalden måske endog bliver lidt bedre end derhjemme, hvis arbejdslønnen sættes til samme pris.

Men det med arbejdslønnen til samme pris og det med arbejdsfortjenesten hjemme i bedriften før og efter flytningen af køerne er det centrale spørgsmål, der skal overvejes i denne sag.

Det vil naturligvis være forbundet med større indsats at bringe grovfoderet til fællesstalden, afstanden bliver større. Men med traktoriseringen af landbruget spiller de afstande, der kan blive tale om, trods alt en mindre rolle i dag, end de ville have gjort i hestenes tid. Der skal ganske vist anvendes flere arbejdstimer på transporten, men er der ledig arbejdskapacitet i de enkelte bedrifter som følge af mindre arbejdsbehov efter køernes flytning, spiller det større arbejdsbehov som følge af flere transporttimer heller ingen særlig rolle.

Spørgsmålet bliver at klare, om flytningen af køerne frigør arbejdskraft, der ikke kan anvendes ligeså produktivt som før flytningen. For den mand, der kan spare en fodermesterløn, d.v.s. én mand, skulle der ikke opstå noget problem, men til gengæld vil der sandsynligvis heller ikke bestå nogen fordel ved at vælge fællesstaldsløsningen.

For de brugs vedkommende, der ved flytning af køerne kommer i den situation, at den tilstedeværende arbejdskraft bliver dårligere udnyttet end før, opstår der imidlertid et økonomisk dilemma. Men kan der findes udvej for at udnytte den tomme staldbygning og den frigjorte arbejdskraft i de andre produktionsgrene inden for husdyrproduktionen, skulle det nok kunne gå at tilslutte sig fællesstalden.

Men arbejdsbesparende af betydning er den fællesstaldsløsning, der peges på i dag ikke. Mekaniseringen af staldarbejdet har nemlig hidtil udmærket sig først og fremmest ved at være af mere behagelig art end økonomisk.

Løsdriftstalden derimod er arbejdsbesparende. Undersøgelserne viser en besparelse på 25 %. Men det er, som om det er svært at vænne sig til at have køerne til at gå løse omkring imellem hinanden, når man er vant til at nyde synet af dem stående præsentabelt i rækker og geled.

Det at roefoderandelen hidtil har udgjort så stor en del af vinterens grovfoder, har dog utvivlsomt medvirket til at der holdes fast ved båsestalden. Efterhånden som roearealet vil blive indskrænket til fordel for en udvidelse af græsdyrkningen, og en forøgelse af ensileringen bliver mere almindelig, bliver løsdriftstalden sandsynligvis også mere tillokkende.

Medens man for planteproduktionens vedkommende har højnet arbejdsproduktiviteten så betydeligt, som tilfældet har været, ved at mekanisere, synes man ikke, hvad husdyrproduktionen angår, på samme måde at kunne erstatte håndkraft med maskinkraft. Dyrene lader sig ikke indordne under samme vilkår som planterne, hvilket der i grunden heller intet mærkeligt er ved, alene af den grund at den dyriske organisme er langt mere kompliceret end planteorganismen.

De økonomiske muligheder for at forlade det »gammeldags« alsidige landbrug forekommer i det store og hele ikke endnu at være særlig store, men det alsidige landbrug skal som produktionsenhed have en vis minimumsstørrelse for at kunne give sin bruger en tilfredsstillende indkomst. Den tekniske udvikling og stigningen i industriens produktivitet, der har medført højere indkomster inden for denne sektor, har ikke kunnet undgå at få konsekvenser for landbruget, de små brug er tiden uhjælpeligt løbet fra som selvstændige økonomiske enheder.

Det er dette forhold landbrugets unge allerede for længst har taget til efterretning, afgangen af medhjælpere ifølge de statistiske opgørelser viser dette. De senere års udvikling fremgår af tabel 7.

Tabel 7. Årlig tilbagegang for medhjælpere i alt omregnet til helårsarbejdere.

	Medhjælpere	Pct.
1938–39	+ 1.507	+ 0,5
1939–40	÷ 2.105	÷ 0,7
1940–41	÷ 3.180	÷ 1,1
1941–42	÷ 4.519	÷ 1,5
1942–43	÷11.826	÷ 4,1
1943–44	÷ 6.538	÷ 2,4
1944–45	÷ 8.906	÷ 3,3
1945–46	÷11.913	÷ 4,6
1946–47	÷18.094	÷ 7,2
1947–48	÷15.971	÷ 6,9
1948–49	÷ 4.749	÷ 2,2
1949–50	÷ 2.291	÷ 1,1
1950–51	÷ 3.536	÷ 1,7
1951–52	÷ 7.410	÷ 3,6
1952–53	÷ 5.356	÷ 2,7
1953–54	÷10.102	÷ 5,3
1954–55	÷ 6.263	÷ 3,4
1955–56	÷ 9.201	÷ 5,2
1956–57	÷ 7.027	÷ 4,2
1957–58	÷ 7.839	÷ 4,9
1958–59	÷ 8.500	÷ 5,6
1959–60	÷12.809	÷ 8,9

Kilde: Det statistiske Departement.

Tilbagegangen har gennemgående været størst i årene med de laveste indkomster for landbruget, således i de 3 første efterkrigsår (den dårlige Englandsaftale) og i sidste halvdel af 50'erne. En vis tilbageholdenhed forekommer der at være i de 5 gode år fra 1948/49 – 1952/53.

Hvordan fordelingen i tilbagegangen giver sig udslag for de enkelte kategorier af arbejdskraft fra 1938/39 – 1959/60 fremgår af tabel 8.

Familiens arbejde i egen bedrift er den kategori, der hidtil er gået mindst tilbage, nemlig med kun 6 %. Dog er fast fremmed medhjælp med egen husstand for mændenes vedkommende kun gået tilbage med 4 %, men denne kategori udgør kun en beskeden del af landbrugets arbejdsstyrke, ca. 15.000 helårsarbejdere. Fast fremmed mandlig medhjælp uden egen husstand er reduceret med 57 % og for kvindernes vedkommende med 65 %. Tager man mandlig medhjælp under et, er denne reduceret til halvdelen i løbet af denne periode på godt en snes år, medens kvindelige medhjælp i 1959/60 kun udgør 31 % af 1938/39 tallet.

Disse tal er reduceret yderligere i det sidste par år; ifølge de sidste opgørelser har de sidste års dårlige indkomstforhold i landbruget nu også begyndt at reducere familiens arbejde i egen bedrift, et stigende antal landbrugere, dem med de små bedrifter, har i stigende grad suppleret ind-

Tabel 8. Tilbagegang på kategorier af arbejdskraft. 1938/39–1959/60. Helårsarbejdere.

	1938–39	1959–60	1959–60 i % af 1938–39
Familiens arbejde i egen bedrift	180.029	169.535	94
Børn og slægtninge:			
Mænd	57.423	26.412	46
Kvinder	42.741	11.203	26
I alt	100.164	37.615	38
Fast fremmed medhjælp *uden* egen husstand:			
Mænd	109.277	46.561	43
Kvinder	43.451	15.416	35
I alt	152.728	61.977	41
Fast fremmed medhjælp *med* egen husstand:			
Mænd	15.561	14.890	96
Kvinder	7.855	2.514	32
I alt	23.416	17.404	74
Midlertidig medhjælp:			
Mænd	16.129	11.977	74
Kvinder	6.188	1.517	25
I alt	22.317	13.494	60
I alt	478.654	300.025	63
Familie plus børn og slægtninge	280.193	207.150	74
Fremmed arbejdskraft	198.461	92.875	47
I alt	478.654	300.025	63

Kilde: Det statistiske Departement.

Tabel 9. Antal helårsarbejdere på brugsstørrelser 1959/60. Hele landet.

Landbrugsareal	Familiens arbejde i egen bedrift	Børn og slægtninge	Fast fremmed medhjælp		Midlertidig medhjælp	I alt
			uden egen husstand	med egen husstand		
0.55– 3 ha ...	11.189	419	285	107	202	12.202
3– 5 - ...	20.155	885	397	104	452	21.993
5– 10 - ...	53.438	5.372	2.465	371	1.358	63.004
10– 15 - ...	29.662	6.292	4.700	534	1.380	42.568
15– 30 - ...	40.797	15.691	22.975	2.447	4.476	86.386
30– 60 - ...	13.178	7.718	22.567	5.331	3.591	52.385
60–120 - ...	1.062	1.075	6.086	3.406	1.092	12.721
120– - ...	54	163	2.502	5.104	943	8.766
I alt	169.535	37.615	61.977	17.404	13.494	300.025

tægten med lønnet arbejde i andre erhverv. Antallet kan for tiden skønnes at andrage 25.000 helårsarbejdere. De gode beskæftigelsesforhold har befordret denne afvandring. Det skal nok vise sig, at det sidste år slår alle tidligere rekorder for et enkelt års vedkommende m. h. t. afvandring fra landbruget.

Men ifølge de økonomiske opgørelser for det mindre landbrugs vedkommende, sådan som de fremgik af tabel 3, 4 og 5, kan denne udvikling i samfundsøkonomisk henseende kun være tilfredsstillende.

Hvis der spørges om, hvor mange der kan undværes på denne konto kan tabel 9 give et fingerpeg herom.

Af tabellen fremgår det, at 97.199 helårsarbejdere er beskæftiget i brugene under 10 ha. Da antallet af brug under 10 ha udgør 91.486 pr. 1960, vil det sige, at der er beskæftiget godt og vel 1 helårsarbejder pr. brug. For de øvrige 104.590 brugs vedkommende er der beskæftiget 202.926 helårsarbejdere eller knap 2 helårsarbejdere pr. brug. Brugene under 10 ha har i alt et arealtilliggende på 496.517 ha, hvilket vil sige 5,1 ha pr. helårsarbejder. For de øvrige brugs vedkommende udgør landbrugsarealet sammenlagt 2.597.608 ha, og antal ha pr. helårsarbejder bliver således her dobbelt så stort som for de små brugs vedkommende, nemlig knap 13 ha.

I produktionsmæssig henseende har man ingen egentlig oversigt over produktionens fordeling på de enkelte størrelsesgrupper, men det kan skønnes, at produktionen på brugene under 10 ha andrager omkring 20 % af den samlede landbrugsproduktion, og omregnet til produktion pr. mand vil dette sige, at denne er ca. dobbelt så stor i brugene over 10 ha som i brugene under 10 ha. Nu må man imidlertid holde sig for øje, at indsatsen af andre produktionsfaktorer end arbejdskraft er forholdsvis størst i brugene over 10 ha, og at nettoproduktionsværdien pr. mand som følge heraf ikke er dobbelt så stor i de større brug som i de mindre; men at produktiviteten er størst i de større brug og som følge heraf også nettoproduktionsværdien større pr. mand fremgår umiddelbart af, hvad der foran er peget på under omtalen af det økonomiske resultat.

Fra alle sider er det da også erkendt, at vore mindste brug i økonomisk henseende ikke længere er tidsvarende. Hvor undergrænsen ligger, er det svært at udtale sig for kategorisk om, det vil afhænge af indkomstniveauet i andre erhverv i forbindelse med vore afsætningsmuligheder for landbrugsprodukter fremover. Hvis beskyttelsen af vor industri bringes til fuldstændig afvikling og tilsvarende, hvis landbrugsrestriktionerne afvikles udenfor vore grænser, er der næppe tvivl om, at den økonomiske undergrænse vil komme til at ligge endda noget lavere end forholdene i øjeblikket tegner til. En prisstigning for landbrugsprodukter på f. eks. 20 % ved et uændret omkostningsniveau selv uden mulighed for

nogen væsentlig produktionsforøgelse, vil endnu nogen tid kunne gøre en del af det mindre landbrug konkurrencedygtigt i samfundsøkonomisk henseende.

Hvordan fordelingen m. h. t. antal brug inden for de enkelte brugsstørrelser vil komme til at tage sig ud under den kommende tids tilpasning er det meget svært at sige noget om, der må forekomme at være flere muligheder, der i økonomisk henseende kan være hinanden jævnbyrdige. Men af hvad der foran er nævnt bærer udviklingen nok i retning af større gennemsnitsenheder, men ikke i retning af mammutenheder. De praktiske erfaringer ikke mindst i de to store stater USA og USSR, synes også at bekræfte dette.

Hvis handelen med jord blev givet fri, blev liberaliseret, er det meget sandsynligt, at mange mindre brug ville øge deres areal ved køb fra andre mindre brug, men det er også meget sandsynligt at købet vil finde sted hos noget større brug, der ikke behøver at blive disharmoniske, fordi noget af jordtilliggendet afhændes. Af de økonomiske undersøgelser, der er foretaget, forekommer der at være flere muligheder, der er hinanden jævnbyrdige, og at det økonomiske udbytte i flere tilfælde synes at være ret upåvirket af om beskæftigelsesintensiteten er lidt større eller mindre, tyder nogle foretagne driftsøkonomiske undersøgelser under Foreningen af jydske Landboforeninger i øvrigt på. Undersøgelserne er foretaget på grundlag af ca. 1000 middelstore brug mellem 25–50 ha for regnskabsåret 1959/60.

Hovedresultatet af disse undersøgelser fremgår af tabel 10.

Det fremgår af tabellen, at beskæftigelsen fra brugene med det største antal helårsarbejdere pr. ejendom, 3,4, falder til 2,3 for brugene med den laveste beskæftigelse. Med andre ord er der en forskel på 1,1 helårsarbejder. Landbrugsarealet pr. helårsarbejder er i brugene med den største beskæftigelse knap 9 ha, medens den er 17 ha for brugene med den laveste beskæftigelse. Bruttoudbyttet pr. ha er knap 900 kr. mindre i brugene med den laveste beskæftigelse end i brugene med den højeste beskæftigelse, men det samme gælder for driftsomkostningernes vedkommende. Forrentningsprocenterne af investeret kapital bliver for de fire grupper regnet fra største beskæftigelse til laveste beskæftigelse henholdsvis 4,3, 5,1, 4,9 og 4,8. Det vil sige, at det økonomiske resultat ifølge denne undersøgelse viser sig at være ret upåvirket af, om beskæftigelsen er lidt større eller mindre. Det har været muligt at tilpasse sig på en økonomisk forsvarlig måde.

I forlængelse af denne undersøgelse er der foretaget en undersøgelse over mekaniseringsgradens indflydelse på det økonomiske resultat ved stor og lille beskæftigelse. Hovedresultatet fremgår af tabel 11.

Tabel 10. Beskæftigelsesintensiteten og driftsresultatet.

	Største beskæftigelse	Næststørste beskæftigelse	Næstlaveste beskæftigelse	Laveste beskæftigelse
Antal ejendomme	146	146	146	146
Areal ha	30,5	32,4	33,4	37,3
Arealets procentiske ben.:				
Korn	48	49	49	51
Foderroer	17	15	15	13
Eng o. lign.	5	8	6	8
Græs	28	26	27	24
Frøafgrøder o. lign.	1	1	2	3
Handelsroer	1	1	1	1
Kartofler				
Besætningsforhold pr. ejendom:				
Antal køer (årskøer)	18,8	17,8	17,3	16,1
Antal slagterisvin leveret	167,0	143,8	141,8	127,4
Kærneudbytte pr. ha, hkg	34	34	33	32
Mælkeydelse pr. ko, kg	4090	4089	4025	4060
Antal helårsarbejdere pr. ejendom	3,4	2,9	2,6	2,3
Landbrugsareal pr. årsarbejder, ha	8,9	11,1	12,8	17,0
Jordværdi, kr. pr. ha	2178	2082	2071	1928
Inv. kapital, kr. pr. ha	5884	5369	5278	4744
Bruttoudbytte, kr. pr. ha:				
Fra planteavl	216	250	284	352
Kvæg: mælk	978	870	790	637
Kvæg: tilvækst	522	466	452	398
Svin	1225	1056	919	761
Fjerkræ	142	104	128	84
Andre husdyr	7	5	4	5
I alt fra husdyrbruget	2874	2501	2293	1885
Andre kilder	60	52	49	42
I alt bruttoudbytte	3150	2893	2626	2279
Driftsomkostninger, kr. pr. ha:				
Arbejdsomkostninger	957	840	779	702
Fodermidler	1069	865	776	594
Andre omkostninger	872	824	814	754
Driftsomkostninger i alt	2898	2529	2369	2050
Driftsresultat, kr. pr. ha	252	274	257	229
Forrentning af investeret kapital i pct.	4,3	5,1	4,9	4,8
Fam. arb.fortj., kr. pr. ha	404	428	405	387

Kilde: Landbrugsregnskaber fra jydske regnskabskredse.

Tabel 11. Beskæftigelsesintensitet og mekaniseringsgrad.

	Stor beskæftigelse			Lille beskæftigelse		
	Mindre stærk mekanisering	Middel stærk mekanisering	Stærk mekanisering	Mindre stærk mekanisering	Middel stærk mekanisering	Stærk mekanisering
Antal ejendomme	23	78	17	22	84	18
Areal, ha	29,7	30,3	33,2	34,5	36,9	40,0
Arealets procentiske ben.:						
Korn	46	49	54	47	50	60
Foderroer	17	17	13	15	14	7
Eng o. lign.	5	5	2	11	7	6
Græs	31	27	27	26	26	12
Frøafgrøder o. lign..	1	1	2		2	14
Handelsroer		1	2	1	1	1
Kartofler						
Besætningsforhold pr. ejendom:						
Antal køer (årskøer)	18,6	19,0	15,2	18,0	17,3	10,1
Antal slagterisvin leveret	117,3	180,2	188,6	84,7	140,3	131,2
Kærneudb. pr. ha, hkg	33	34	34	30	32	32
Mælkeydelse pr. ko, kg	3988	4145	4015	3705	3880	3905
Antal helårsarbejdere pr. ejendom	3,2	3,4	3,6	2,1	2,3	2,2
Landbrugsareal pr. årsarbejder, ha	8,7	8,9	9,1	16,7	16,5	19,8
Jordværdi, kr. pr. ha ..	2052	2168	2347	1784	1915	2119
Investeret kapital, kr. pr. ha	5701	6011	5767	4573	4812	4709
Bruttoudbytte, kr. pr. ha:						
Fra planteavl	150	221	393	133	290	799
Kvæg: mælk	872	1027	745	700	706	371
Kvæg: tilvækst	486	551	414	414	430	273
Svin	862	1309	1480	664	823	753
Fjerkræ	125	157	149	65	77	157
Andre husdyr	14	4	10	7	5	2
I alt fra husdyrbruget.	2359	3048	2798	1850	2041	1556
Andre kilder	48	63	94	37	44	45
I alt bruttoudbytte ...	2557	3332	3285	2020	2375	2400
Driftsomkostninger, kr. pr. ha:						
Arbejdsomkostninger	900	968	909	688	737	615
Fodermidler	780	1150	1173	498	663	589
Andre omkostninger	774	900	940	661	727	857
Driftsomkostninger i alt	2454	3018	3022	1847	2127	2061
Driftsresultat, kr. pr. ha	103	314	263	173	218	339
Forrentning af investeret kapital i pct.	1,8	5,2	4,6	3,8	4,5	7,2
Fam. arb.fortj. kr. pr. ha	279	477	395	373	387	471

Kilde: Landbrugsregnskaber fra jydske regnskabskredse.

Af tabellen fremgår det, at der er inddelt efter tre mekaniseringsgrader, og disse er defineret således:

Mindre stærk: Traktor til jordarbejde og mejning, mere eller mindre brug af heste.

Middelstærk: Som foregående, men med flere traktorredskaber og færre heste.

Stærk: Som foregående + mejetærsker evt. korntørringsanlæg og kornsilo.

Undersøgelsen viser, at brugene med den store beskæftigelse og den mindre stærke mekanisering møder med det dårligste resultat, med en forrentningsprocent på 1,8, medens brugene med den store beskæftigelse og henholdsvis middelstærk og stærk mekanisering har opnået en forrentningsprocent på henholdsvis 5,2 og 4,6. For brugenes vedkommende med den lille beskæftigelse har brugene med den stærkeste mekanisering givet det bedste resultat, nemlig en forrentningsprocent på 7,2, medens middelstærk mekanisering har givet 4,5 og mindre stærk 3,8. Brugene med den lille beskæftigelse og den stærke mekanisering har således klaret sig bedst. I betragtning af at disse brug i gennemsnit har noget større areal pr. ejendom end de øvrige brug, der indgår i undersøgelsen, er forskellen vel knap så stor, som tallene viser, men der består ingen tvivl om, at det er en økonomisk fordel at mekanisere i hvert fald middelstærkt, og skal der mekaniseres stærkt, skal der spares arbejdskraft, hvis mekaniseringen skal være økonomisk fordelagtig.

Disse undersøgelser er blevet fortsat på grundlag af sidste års driftsresultater 1960/61, og i den nys udkomne beretning fra Foreningen af jydske Landboforeningers Regnskabsudvalg fremgår det, at hovedresultatet er nogenlunde det samme, som det man fandt frem til i den første undersøgelse, både hvad angår beskæftigelsesintensitetens og mekaniseringsgradens indflydelse på det økonomiske resultat.

Undersøgelserne for sidste års vedkommende er videre suppleret med en undersøgelse over, hvordan det økonomiske resultat i det alsidige kvæglandbrug er præget af forholdet mellem græs og roeareal i en driftsform med et middelstort grovfoderareal (ca. 50 % med grovfoder). Denne undersøgelse bekræfter ganske godt formodningen om, at økonomien almindeligvis ikke forringes ved at ombytte halvdelen af det arbejdskrævende roeareal med lidet arbejdskrævende græsareal.

Der kan ikke råde tvivl om, at der består gode muligheder for også i tiden der kommer at spare yderligere arbejdskraft i landbrugsproduktionen, også uden at produktionsniveauet behøver at sænkes synderligt. Som anført er arbejdskapaciteten i de mindre brugsstørrelser taget som helhed for stor, der kan nok undværes 50.000 helårsarbejdere, uden at det vil mærkes synderligt på produktionsniveauet.

Der har af og til været regnet lidt på, hvor mange unge, landbruget behøvede at beskæftige, for at have tilstrækkelig mange til overtagelse af de bestående brug, efterhånden som afløsningen skulle finde sted. Der er blevet nævnt 6000 unge pr. år under forudsætning af, at alle de bestående brug skulle have en afløser og at brugenes gennemsnitlige brugertid androg en menneskealder. Hvis den sidste forudsætning opretholdes, medens den første modificeres, så at der lidt efter lidt kun er behov for afløsere til totredjedele af de registrerede brug, kan tallet 6000 reduceres til 4000 pr. år. Der vil således en tid endnu være tilstrækkelig mange til rekrutering af unge brugere i selve landbruget til afløsning for de ældre.

Nu er det nok på sin plads ikke at tage for skematisk på afløsningsproblemerne, eftersom det sikkert først og fremmest er indkomstmulighederne i landbruget sammenlignet med mulighederne i andre erhverv, der vil bestemme antallet af unge, der vil vælge landbruget som erhverv. Den økonomiske udvikling er gået indtægtsmulighederne inden for en del af landbruget imod og derfor har tilgangen til erhvervet været aftagende. Det er i overensstemmelse med en sund økonomisk tilpasning i samfundet som helhed. Naturligvis kan man ikke se bort fra muligheden af, at tilgangen til landbrugserhvervet overgangsvis kan blive mindre end de økonomiske vilkår i øvrigt betinger, men i så fald findes der nok udvej for, at strømmen kan drages den modsatte vej. Hvis indtægtsmulighederne på et eller andet tidspunkt fremover skulle blive bedre end gennemsnitlig inden for andre erhvervsgrene, skal det nok vise sig, at der findes folk uden for landbruget, der føler sig draget heraf, og der er ingen grund til at tro, at man absolut skal være født og opvokset i et landbohjem for at blive en habil landmand. Erfaringer på dette område er ganske vist ifølge sagens natur ikke store, men sporene skræmmer aldeles ikke.

På den anden side set kan der næres store samfundsøkonomiske betænkeligheder m. h. t. prisen på zik-zak bevægelser. Det kan i konkurrencemæssig henseende koste dyrt at lade falde, hvad der *en overgang* ikke kan stå, fordi uøkonomiske foranstaltninger andre steder en tid truer de frie afsætningsforhold og dermed eksportindtægterne.

Alt tyder på, at dansk landbrug for tiden befinder sig i en økonomisk bølgedal og det vil være forkert at tage bestik af fremtiden alene på grundlag af vor øjeblikkelige situation. Det som imidlertid har vanskeligt ved at svare sig i gode år, kan man derimod trygt lade falde, og d.v.s. at man ud fra en økonomisk betragtning skal have de små enheder ophævet eller gjort noget større, og så i øvrigt tage til efterretning, at den »gammeldags« struktur i landbruget ikke endnu er forældet på trods af en rivende teknisk og økonomisk udvikling, thi landbrugsproduktionen er fortsat også underkastet de biologiske forudsætninger.